UMUMIY O‘RTA TA’LIM MAKTABLARIDA O‘QUVCHILARNING MOLIYAVIY SAVODXONLIGINI VA MANTIQIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Namangan viloyati Davlatobod tumani 48- maktab matematika fani o'qituvchisi Nuritdinova Shohsanam Shuxratjon qizi.

Magistr: O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi .

Yo’nalishi : MBA (moliya).

Mutaxassislik: iqtisodchi pedagok

Annotatsiya:

Mazkur maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘quvchilarning moliyaviy savodxonligi va mantiqiy tafakkurini rivojlantirishning pedagogik hamda metodik asoslari yoritilgan. Moliyaviy savodxonlik o‘quvchilarning kundalik hayotda pul mablag‘laridan oqilona foydalanishi, daromad va xarajatlarni rejalashtirishi, jamg‘arish, ehtiyoj va istaklarni farqlashi, moliyaviy xavflarni anglay olishi bilan bog‘liq muhim kompetensiyalardan biri sifatida tahlil qilingan. Mantiqiy tafakkur esa o‘quvchining ma’lumotlarni tahlil qilish, taqqoslash, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, xulosa chiqarish va muammoli vaziyatlarga yechim topish qobiliyatlarini shakllantirish vositasi sifatida ko‘rib chiqilgan. Maqolada mazkur ikki kompetensiyani o‘zaro bog‘liq holda rivojlantirish imkoniyatlari, amaliy topshiriqlar, muammoli vaziyatlar, loyihaviy faoliyat, didaktik o‘yinlar va fanlararo yondashuvning metodik imkoniyatlari ochib berilgan. Shuningdek, o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda moliyaviy ta’lim mazmunini bosqichma-bosqich murakkablashtirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: moliyaviy savodxonlik, mantiqiy tafakkur, umumiy o‘rta ta’lim, o‘quvchi, moliyaviy kompetensiya, metodika, muammoli ta’lim, loyihaviy faoliyat, matematik savodxonlik, tanqidiy fikrlash.

Kirish

Bugungi kunda ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri o‘quvchilarni nafaqat akademik bilimlar bilan ta’minlash, balki ularni kundalik va kelajakdagi hayotida mustaqil qaror qabul qila oladigan, o‘z faoliyatini rejalashtiradigan hamda turli muammolarga oqilona yondasha oladigan shaxs sifatida shakllantirishdan iborat. Shu nuqtayi nazardan, moliyaviy savodxonlik va mantiqiy tafakkurni rivojlantirish umumiy o‘rta ta’limning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Moliyaviy savodxonlik insonning daromad, xarajat, jamg‘arma, qarz, narx, budjet va moliyaviy xavflar bilan bog‘liq masalalarda ongli qaror qabul qila olish qobiliyatini anglatadi. Ushbu ko‘nikmalarni shakllantirishni faqat voyaga yetgandan keyin boshlash yetarli emas. Bolalik va o‘smirlik davrida shakllangan moliyaviy odatlar keyingi hayotdagi iqtisodiy xulq-atvorga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun maktab ta’limi o‘quvchilarga pulning qiymati, mehnat va daromad o‘rtasidagi bog‘liqlik, xarajatlarni rejalashtirish, tejash va mas’uliyatli iste’mol kabi tushunchalarni bosqichma-bosqich o‘rgatishi lozim.

Moliyaviy savodxonlikni rivojlantirish mantiqiy tafakkur bilan chambarchas bog‘liq. Chunki moliyaviy qaror qabul qilish jarayonida inson bir nechta variantni taqqoslaydi, mavjud imkoniyatlarni baholaydi, sabab va oqibatlarni aniqlaydi hamda ma’lum bir xulosaga keladi. Masalan, o‘quvchi ma’lum miqdordagi mablag‘ni sarflash yoki jamg‘arish o‘rtasida tanlov qilganda, qarorning qisqa va uzoq muddatli natijalarini hisobga olishi kerak. Bu esa mantiqiy fikrlashni talab qiladi.

Shu sababli maktabda moliyaviy savodxonlikni alohida nazariy ma’lumotlar yig‘indisi sifatida emas, balki o‘quvchilarning mantiqiy, matematik va tanqidiy fikrlash qobiliyatlari bilan integratsiyalashgan holda rivojlantirish maqsadga muvofiqdir.

Moliyaviy savodxonlik tushunchasining mazmuni

O‘quvchilarning moliyaviy savodxonligini shakllantirish, avvalo, ularning yoshiga mos bo‘lgan asosiy moliyaviy tushunchalarni o‘zlashtirishini nazarda tutadi. Boshlang‘ich bosqichlarda pul, narx, xarid, ehtiyoj va istak kabi sodda tushunchalar asosida ish olib borish mumkin. Yuqori sinflarga kelib esa budjet, daromad, xarajat,

jamg‘arma, kredit, foiz, sug‘urta, investitsiya va moliyaviy xavfsizlik kabi murakkabroq tushunchalarni kiritish imkoniyati paydo bo‘ladi.

Moliyaviy savodxonlikning muhim tarkibiy qismlaridan biri budjetni tushunishdir. O‘quvchi daromad va xarajat o‘rtasidagi farqni anglab, mavjud mablag‘ni oldindan rejalashtirishni o‘rganishi kerak. Buning uchun o‘quvchilarga oddiy hayotiy vaziyatlar asosida topshiriqlar berish samarali hisoblanadi. Masalan, o‘quvchiga shartli ravishda ma’lum miqdorda mablag‘ berilib, uni transport, o‘quv qurollari, oziq-ovqat, dam olish va jamg‘arma o‘rtasida taqsimlash vazifasi topshirilishi mumkin.

Bunday topshiriq faqat arifmetik hisoblashni emas, balki ustuvorliklarni aniqlashni ham talab qiladi. O‘quvchi qaysi xarajat zarur, qaysi biri keyinga qoldirilishi mumkinligini tahlil qiladi. Natijada moliyaviy savodxonlik bilan bir qatorda mantiqiy fikrlash ham rivojlanadi.

Jamg‘arish ko‘nikmasini shakllantirish ham muhimdir. O‘quvchilarga ma’lum bir maqsad uchun pul yig‘ish modeli taklif qilinishi mumkin. Masalan, o‘quvchi ma’lum qiymatdagi kitob yoki o‘quv vositasini sotib olish uchun har hafta qancha mablag‘ jamg‘arishi kerakligini aniqlaydi. Bunda vaqt, mablag‘ va maqsad o‘rtasidagi munosabatni anglash shakllanadi.

Moliyaviy savodxonlikning yana bir muhim jihati ehtiyoj va istakni farqlashdir. O‘quvchi har qanday xohishni darhol amalga oshirish moliyaviy jihatdan oqilona emasligini tushunishi kerak. Ushbu ko‘nikma kelajakda ortiqcha xarajatlarning oldini olishga yordam beradi.

Mantiqiy tafakkurni rivojlantirishning metodik asoslari

Mantiqiy tafakkur o‘quvchining fikrlash jarayonlarini izchil tashkil etish, mavjud ma’lumotlar o‘rtasidagi munosabatlarni aniqlash, dalillarni tahlil qilish va asoslangan xulosa chiqarish qobiliyatidir. Ushbu qobiliyat barcha fanlarni o‘zlashtirishda muhim ahamiyatga ega.

Mantiqiy tafakkurni rivojlantirish uchun o‘quvchilarni tayyor javobni yodlashga emas, balki javobga olib keluvchi fikrlash jarayonini tushuntirishga

yo‘naltirish lozim. Moliyaviy masalalar bunday faoliyat uchun qulay imkoniyat yaratadi.

Masalan, o‘quvchilarga ikki xil mahsulotning narxi, sifati va foydalanish muddati haqida ma’lumot berilib, qaysi variant iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiq ekanligini aniqlash topshirilishi mumkin. Bunda o‘quvchi faqat narxni emas, mahsulotning foydalanish muddatini ham hisobga oladi. Demak, u bir nechta mezon asosida qaror qabul qilishni o‘rganadi.

Mantiqiy tafakkurni rivojlantirishda taqqoslash, tasniflash, umumlashtirish, tahlil qilish, sintez qilish va xulosa chiqarish kabi fikrlash amallaridan foydalanish muhim. Moliyaviy mazmundagi masalalar mazkur amallarni tabiiy ravishda qo‘llash imkonini beradi.

Muammoli ta’lim texnologiyasidan foydalanish ham samarali hisoblanadi. O‘quvchiga tayyor ma’lumot berish o‘rniga muammoli vaziyat yaratish orqali u mustaqil fikrlashga undaladi. Masalan, “Oila daromadi kamaygan sharoitda qaysi xarajatlarni qisqartirish mumkin?” degan savol o‘quvchini bir nechta variantni ko‘rib chiqishga majbur qiladi. U xarajatlarni muhimlik darajasiga ko‘ra guruhlaydi va o‘z qarorini asoslaydi.

Moliyaviy savodxonlik va mantiqiy tafakkurning integratsiyasi

Moliyaviy savodxonlikni mantiqiy tafakkur bilan integratsiyalash o‘quvchilarning amaliy kompetensiyalarini rivojlantirishga yordam beradi. Chunki real hayotdagi moliyaviy masalalar odatda bitta matematik amal bilan cheklanmaydi.

Masalan, o‘quvchiga ma’lum miqdordagi mablag‘ bilan bir nechta mahsulotdan tanlash vazifasi beriladi. U avvalo mahsulotlarning narxlarini taqqoslaydi, keyin mavjud mablag‘ni hisoblaydi, zarur va ikkilamchi xarajatlarni ajratadi hamda yakuniy qaror qabul qiladi. Ushbu jarayonda matematik hisoblash, mantiqiy tahlil va moliyaviy qaror qabul qilish bir vaqtda amalga oshadi.

Bunday yondashuv o‘quvchilarning o‘rgangan bilimlarini real hayot bilan bog‘lashga imkon beradi. Nazariy tushuncha amaliy vaziyat orqali

mustahkamlanadi. Natijada o‘quvchi moliyaviy bilimni faqat dars uchun emas, kundalik hayotda foydalanish mumkin bo‘lgan kompetensiya sifatida qabul qiladi.

Fanlararo yondashuv

Moliyaviy savodxonlikni rivojlantirishda fanlararo yondashuvdan foydalanish katta imkoniyatlarga ega. Matematika darslarida foiz, nisbat, proporsiya, grafik va statistik ma’lumotlar asosida moliyaviy masalalarni yechish mumkin. Ona tili va adabiyot fanlarida moliyaviy mazmundagi matnlarni tahlil qilish orqali o‘quvchilarning axborot bilan ishlash ko‘nikmalari rivojlantiriladi.

Informatika fanida elektron jadval yordamida shaxsiy yoki oilaviy budjetning soddalashtirilgan modelini yaratish mumkin. Geografiya va tarix fanlarida iqtisodiy jarayonlarning jamiyat rivojiga ta’siri tahlil qilinadi. Texnologiya fanida mahsulot tannarxi, xarajat va narx tushunchalarini amaliy topshiriqlar bilan bog‘lash mumkin.

Bunday integratsiya o‘quvchilarga moliyaviy savodxonlikni alohida mavzu sifatida emas, turli fanlarda qo‘llanadigan universal ko‘nikma sifatida anglash imkonini beradi.

Amaliy metod va topshiriqlardan foydalanish

O‘quvchilarning moliyaviy savodxonligini rivojlantirishda amaliy topshiriqlar alohida ahamiyatga ega. Nazariy ma’lumotni o‘zlashtirish bilan bir qatorda o‘quvchi uni amalda qo‘llashi kerak.

“Oilaviy budjet” modeli shunday topshiriqlardan biridir. O‘quvchilarga shartli oila daromadi va asosiy xarajatlar ro‘yxati beriladi. Ular xarajatlarni guruhlaydi, umumiy miqdorni hisoblaydi, qolgan mablag‘ni aniqlaydi va jamg‘arma uchun maqbul miqdorni belgilaydi.

“Eng maqbul tanlov” topshirig‘ida bir xil mahsulotning turli narxdagi variantlari taqdim etiladi. O‘quvchi narx, sifat, miqdor va foydalanish muddatini hisobga olib, o‘z tanlovini asoslaydi.

“Jamg‘arma rejasi” topshirig‘ida o‘quvchi ma’lum maqsad uchun qancha vaqt davomida qancha mablag‘ yig‘ishi kerakligini hisoblaydi. Bu topshiriq rejalashtirish va matematik tafakkurni rivojlantiradi.

“Xatoni top” metodida noto‘g‘ri tuzilgan budjet yoki moliyaviy hisob-kitob beriladi. O‘quvchi xatoni aniqlaydi, uning sababini tushuntiradi va to‘g‘ri variantni ishlab chiqadi. Bu usul tahliliy fikrlashni kuchaytiradi.

Loyihaviy faoliyatning imkoniyatlari

Loyihaviy faoliyat o‘quvchilarning moliyaviy va mantiqiy kompetensiyalarini birgalikda rivojlantirishning samarali vositalaridan biridir. O‘quvchilar kichik guruhlarda ma’lum bir moliyaviy mavzu bo‘yicha loyiha ishlab chiqishlari mumkin.

Masalan, “Bir oyda oqilona xarajat qilish”, “Maktab o‘quvchisi uchun shaxsiy budjet”, “Jamg‘arishning samarali usullari”, “Oilaviy xarajatlarni rejalashtirish” kabi loyihalar tashkil etilishi mumkin. Loyiha davomida o‘quvchilar ma’lumot to‘playdi, ularni guruhlaydi, hisob-kitob qiladi va o‘z xulosalarini taqdim etadi.

Loyihaviy faoliyatning afzalligi shundaki, unda o‘quvchi faqat tayyor bilimni qabul qilmaydi. U mustaqil izlanadi, ma’lumotlarni tahlil qiladi, guruh a’zolari bilan fikr almashadi va yakuniy qarorni asoslaydi. Bu jarayon mantiqiy va tanqidiy tafakkurni rivojlantiradi.

O‘qituvchining metodik roli

Moliyaviy savodxonlik va mantiqiy tafakkurni rivojlantirishda o‘qituvchining metodik mahorati muhim o‘rin tutadi. O‘qituvchi darsni faqat ma’lumot berishga emas, o‘quvchini faol fikrlashga yo‘naltirishi kerak.

Savollarni to‘g‘ri tanlash bu jarayonda muhim ahamiyatga ega. “Javob qancha?” kabi savol o‘quvchini hisoblashga yo‘naltirsa, “Nima uchun aynan shu variantni tanlading?”, “Boshqa qanday yechim bo‘lishi mumkin?”, “Qaroring qanday natijaga olib keladi?” kabi savollar chuqurroq fikrlashni talab qiladi.

O‘qituvchi o‘quvchilarning turli javoblarini taqqoslash va muhokama qilishga imkon yaratishi lozim. Bir masalaga bir nechta to‘g‘ri yondashuv mavjud bo‘lishi mumkin. Muhimi, o‘quvchi o‘z qarorini mantiqiy dalillar bilan asoslay olishi kerak.

Xulosa

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘quvchilarning moliyaviy savodxonligi va mantiqiy tafakkurini rivojlantirish zamonaviy ta’limning muhim vazifalaridan biridir. Moliyaviy bilimlar o‘quvchiga kundalik hayotda pul mablag‘laridan oqilona foydalanish, daromad va xarajatlarni tushunish, jamg‘arish va ongli tanlov qilish imkonini beradi.

Mantiqiy tafakkur esa moliyaviy vaziyatlarni tahlil qilish, turli variantlarni taqqoslash, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash va asoslangan qaror qabul qilishga yordam beradi. Shu sababli ushbu ikki kompetensiyani birgalikda rivojlantirish metodik jihatdan samarali yondashuv hisoblanadi.

Muammoli ta’lim, amaliy topshiriqlar, loyihaviy faoliyat, didaktik o‘yinlar, fanlararo integratsiya va hayotiy vaziyatlardan foydalanish o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi hamda bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog‘laydi. Ayniqsa, budjet tuzish, xarajatlarni tahlil qilish, jamg‘arma rejasini ishlab chiqish va mahsulotlarni taqqoslashga oid topshiriqlar moliyaviy va mantiqiy kompetensiyalarni bir vaqtning o‘zida shakllantirish imkonini beradi.

Shunday qilib, moliyaviy savodxonlikni rivojlantirish faqat iqtisodiy tushunchalarni o‘rgatish bilan cheklanmasligi kerak. U o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, mas’uliyatli qaror qabul qilishi, ma’lumotlarni tahlil qilishi va kelajakdagi hayotiy vaziyatlarga tayyorlanishi bilan uzviy bog‘liq holda tashkil etilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Dewey J. Experience and Education. New York: Macmillan, 1938.
2. Polya G. How to Solve It. Princeton: Princeton University Press, 1945.
3. OECD. PISA 2022 Assessment and Analytical Framework: Mathematics, Reading, Science and Financial Literacy. Paris: OECD Publishing, 2023.
4. OECD. PISA 2018 Assessment and Analytical Framework: Reading, Mathematics and Science. Paris: OECD Publishing, 2019.
5. Kahneman D. Thinking, Fast and Slow. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011.

6. Lusardi A. Financial Literacy and the Need for Financial Education: Evidence and Implications. Swiss Journal of Economics and Statistics, 2019.
7. World Bank. Financial Literacy and Financial Capability: Approaches and Lessons for Developing Economies. Washington, DC: World Bank.
8. Jonassen D.H. Learning to Solve Problems: A Handbook for Designing Problem-Solving Learning Environments. New York: Routledge, 2011.